

Szele Bálint

A fordító szeme mindent lát – Nádasy Ádám Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról“

Interjú a Shakespeare-fordító Nádasy Ádámmal (2005. január 24.)

Nádasy Ádám, az ismert nyelvész és költő, az ELTE docense gyakorlott műfordító is. Egy évtized alatt öt Shakespeare-dramát fordított magyarra: a Szentivánéji álom, a Tévedések vígjátéka, a Hamlet, a Makrancos hölgy és a Rómeó és Júlia című műveket. Az első négy fordítás kötetben is megjelent (Magvető, 2001). Első átültetését 1995-ben készítette el Gothár Péternek, a budapesti Katona József Színház rendezőjének felkérésére, aki Szentivánéji álom-felújításához keresett új szöveget. Nádasy Ádám kifejezetten megrendelésre fordít, műfordításai nem pusztán költői, önkifejezési igényből készülnek. Ő úgy mondja: csak a húst szállítja, az, hogy mit főznek ki belőle, nem rá tartozik. Interjúmban Shakespeare-fordítói elveiről, élményeiről, a műfordítás örömeiről és buktatóiról kérdeztem őt.

– *Az első kérdés szinte már közhelyszámba megy, mégis fel kell tennem önnek, hiszen egy Shakespeare-fordító műértelmezésében mindig komoly szerepet kap a darabok szerzőjéről alkotott elképzelés. Milyen az ön Shakespeare-képe?*

– Én Shakespeare-t elsősorban egy nagyon jó drámaírónak tartom – bár nagyon költői, mondhatnánk, szépirodalmi a szöveg, amit ad, én legjobban a drámaírót szeretem benne. Például azt, hogy rendkívül ügyesen szabályozza, hogy milyen hosszúak legyenek a jelenetek, vagy hogy egyvalaki milyen hosszsan beszéljen – hol hosszabban, hol rövidebben, ahogy a színdarab pergése megkívánja. Vagy azt, hogy milyen sűrűn kapkodják egymás szájából a szót a szereplők – vagy éppen egyvalaki beszéljen hosszabban. Páratlanul ügyesen komponál, ha szabad így mondani. Függetlenül attól, hogy a sorokban magukban mi rejtőzik – szép, vagy okos gondolatok, közhelyek –, az, ahogy a sorokat szétosztja és odaadja a szereplőknek, nagyon figyelemreméltó. Sokat vitatkoznak azon, hogy

mint költő nagyobb-e, vagy mint drámaíró. Szerintem Shakespeare egyértelműen drámaíró.

– *A magyar Shakespeare-fordítás több, mint kétszáz éves. Egyetlen magyar Shakespeare-fordító sem vonhatja ki magát a Magyarországon kialakult Shakespeare-irodalom hatása alól. Ön mit gondol elődei munkájáról? Hogyan viszonyul hozzájuk? Kit tekint példaképének?*

– Sokat olvastam őket. Mindegyiknek van egy hangja, Szabó Lőrincet például a szonettekért szeretem elsősorban, ő ott a legnagyobb. Bámulatosan szabadon dolgozik, miközben megőrzi a hitelességnek az alapját, ami nagyon nagy teljesítmény. Azóta már sok évtized eltelt, nyelvezete néhol kicsit már erőltetett, vagy egy kicsit magamutogató – de kevésbé, egyszóval nagyon jó. A színdarab fordításairól nem tudok semmi különöset mondani – jól megcsinált munka. A múlt századi fordítások (ebbe a XIX. század és a XX. század eleje is beleértendő) tényleg „múlt századiak,” nagyon régiek. Nagyon élvezem őket, de színpadon előadni ezeket ma már nem lehet. Amit Vörösmarty vagy Arany fordított, nagyon érdekes olvasmány – az ember néha csettint, hogy milyen gyönyörű megoldásaik vannak a maguk korához, a maguk szintjéhez képest. Olyan az egész, mint amikor egy régi gyárba ellátogat az ember, ránéz a munkásokra, és azt mondja, hogy hihetetlen, milyen szellemes megoldásokkal élnek, gőz-meghajtással mi mindent el tudnak érni. Az ember tiszteli-becsüli, de azt mondja: köszönjük szépen, már nem veszünk ilyen berendezést. Példaképem egyébként Arany János, de megjegyzem: én soha egyetlen szót nem írnék le úgy, ahogy ő. De hiszen nem is erről van szó. Megint a régi gyár-példát mondhatom: ők még fából és gőzgéppel termeltek, de az ügyszeretet, a szakértelem, a pontosság, a találékonyság – ebben példaképeim lehetnek. És ott van egy német fordító, a régi Schlegel (fordításai

1797–1801 között jelentek meg), akit nagyon szeretek – jól tudok németül –, és aki sokat inspirál munka közben. Tőle szoktam puskázni. Magyarból nem lehet, mert belém ragad az a szó, amit Arany, Mészöly vagy akárki más használ. De németből lehet puskázni, mert csak ötleteket ad. Arany is németből puskázott. Jánosházy György fordításait nagyon konzervatívnak érzem, sokat fordít, de fordításai költői szövegek, nem színházba valók.

– *A Shakespeare-fordítást sokak szerint alapvetően meghatározza a fordító Shakespeare-képe. Színházi vagy költői szöveget fordít? Archaizál vagy modernizál? Ön említette már, hogy Shakespeare-t színpadi szerzőnek tekinti.*

– Shakespeare szövege egyértelműen színpadi szöveg. De talán ez azért is van, mert mint említettem, mindig színházak felkérésére dolgozom. A vevő igényeit az ember ki akarja elégíteni. Magamtól nem is jutna eszembe fordítani. Babits, tudjuk, önszorgalomból fordított; azt gondolta, hogy például a Divina Commedia és Shakespeare nagy régi klasszikusok, menjünk neki a szövegnek és ültessük át magyarra. Én színházaknak dolgozom, és ennek megvan az az előnye, hogy ha az első felvonás elkészül, akkor azt oda kell adnom, és a rendező, a dramaturg, vagy a színgazgató visszaszól, és azt mondja: „Figyelj, hát ilyet ne mondjon már, hát hogy hangzik ez, nem veszed észre, hogy ez komikus, hát ezen röhögni fognak, pedig itt még nem kellene röhögni!” Vagy lehet fordítva, hogy: „Itt vicces akartál lenni, de ne haragudj, ezen senki nem fog nevetni.” Ez néha előfordul, de nagyon is rendben van így: mindjárt tudok változtatni a szövegemen. A folyamat végső soron kétirányú, de a színház szempontjai érvényesülnek. Maga Shakespeare is így dolgozott, hiszen színházi ember volt. Persze az ember hetekig egyedül ül és rágja a ceruzáját miközben fordít, de mégiscsak szeretem, ha ott van a folyamat másik végén a vevő. A fordítás egyébként időigényes dolog: rámegy egy év is, mindent beleszámítva. A tényleges munka 4–5 hónap alatt megvan, de nagyon rá kell készülni. Az eleje nagyon lassan megy, mert sokat kell olvasni, és ekkor kell eldönteni, hogy milyen hangot fogok megszólaltatni. Mint ahogy a rendező kiosztja egy zenekarban a szerepeket, hogy „jó, akkor te leszel a hősszerelmes, te leszel az intrikus, de nem, nem, bocss, inkább te leszel az intrikus...” Meg kell figyelni, hogy ki milyen hangon

beszél, hogy ki beszél régiesen, méltóságteljesen, vagy vidáman – ez nem mindig magától értetődő. A Szentivánéji álom-ban például Heléna – a magas, boldogtalan kislány – sokkal igényesebb és bonyolultabb nyelvet használ, mint Hermia, az alacsony, boldog kislány. Hermia, ha gonosz akarnék lenni, azt mondanám, hogy egy „szőke nő” – jóllehet a darabban fekete hajú – de az a fajta, egy kis nőci, aki, hát istenem, boldog akar lenni. De a másik, a Heléna, kifinomult, választékos nyelven beszél. Ennek „meghallása” eltart egy ideig. Életközeli szemléletet viszek a fordításba, gondolom, hogy ezt várják tőlem.

– *Shakespeare nyelve 400 éves, a mai fülnek rendkívül régiesen cseng. Az ön fordításai viszont egyáltalán nem archaizálnak. Ez tudatos?*

– Néha Shakespeare maga is archaizál, az akkori közönség nyelvéhez képest – mint amikor azt mondjuk, hogy „mint nagyanyám is szokta mondani.” Nála mint valami furcsa nyelvhasználat kerül elő, mintha Chaucertől idézne, valami nagyon régies nyelven – ráadásul Shakespeare gyakran latin idézeteket is tett műveibe. A Szentivánéji álom-ban egy helyütt (II. felvonás, 1. jelenet) azt írja, hogy „waxen in their mirth”, hogy ők „növekedtek” – aki tud németül, rájön, hogy ez a waxen a német többes számú igealak – „növekszenek a jókedvükben”, „dagad a jókedvük”, tehát többes számú igealak van, ami az angolból már kikopott. Az egész nyilván célzás a régies nyelvhasználatra. A jelenet egy falusi helyzetet ír le, anyóka mesél egy mesét, összetéveszti a beszélőt (ő a Puck, a csintalan kis manó) egy sámlival, ráül, mire a manó eltűnik, az anyóka ...-re ül, és káromkodik egyet, szóval az egész olyan jó ízes, paraszti világba visz be minket. Shakespeare gyakran megenged magának ilyen népieskedést, máshol meg nagyon elegáns, méltóságteljes, régies szövegeket írt. Nálunk jobb, könnyebb a színdarabot előadni, ha modern nyelven szól. Én nem írnám le azt, ami az én nyelvemben nem természetes – a valék, levék alakok nevetségesek – de van az én nyelvemben is finom archaizmus, például a „mely.” Ezt még használom, de azért elgondolkodom, hogy azt írjam, hogy „a ház, mely a dombtetőn áll,” vagy azt, hogy „a ház, ami a dombtetőn áll.” Ez utóbbi a természetes beszéd. Ez egy érdekes kérdés, itt már vacillálok. Leírom azt, hogy „a ház, mely a dombtetőn áll,” holott a valóságban már nem

beszél így senki. Viszont ez a forma is tökéletesen érthető.

– *Önnek mennyire fontos a formai hűség? A sort, a strófát, és a drámaírók más elemeit mennyire tartja tiszteletben?*

– Strófa ritkán van a drámákban, viszont ha van, akkor annak olyan jelentősége van, hogy az ember megtartja – valami dalocska vagy vers, általában valami stilizált dolog. Ez a legkevesebb. A sorra, amennyire lehet, figyelek. Én szeretem a formális szöveget, bár nekem nem lenne az ellen kifogásom, hogy prózában fordítsunk, ha szépen, okosan fordítunk, a németek, franciák csináltak isilyent. Azt gondolom, hogy a verses részeknél nem árt, ha a közönség észreveszi, hogy ezek „valahogy furcsán beszélnek.” Tehát ha a szöveg fel van emelve a mindennapi beszédhez képest, más szóval, ha stilizált, poetizált a szöveg. Az én véleményem az – és ezt a gyakorlatban is követem –, hogy elegendő, ha a közönség észreveszi – igenis használjuk ezt a szót – hogy a szöveg természetellenes. Igen, legyen egy kicsit természetellenes. Ha tetszik, csak annyira, mint amikor bejön két ember, aki egymással beszélget, de nem egymásra néznek, hanem mindketten a közönségre. Ez természetellenes. Vagy ha leülnek vacsorázni, és az asztalnak mindketten csak az egyik oldalára ülnek. Az is természetellenes.

– *Milyen fogásokat alkalmaz a szöveg átpoetizálására?*

– Például a jambizálás és a jambikus sorokban való beszéltetés, sőt gyakran a rím, ami nagyon feltűnő, ott rögtön megérzi a közönség, hogy ez most vers. Shakespeare kevés soráthajlással élt, de ez nem költészeti, hanem drámaírói kérdés, ő igenis azt gondolja, hogy a sor ritmizálja a darabot. A színészek mondták nekem, hogy azért szeretik a fordításaimat, mert minden sor végén tudnak valamit csinálni, például pislogni, és a másik, aki hallja, az is tud valamit csinálni, az pislog, vagy egy icipicit megmozdul, kiveszi a kezét a zsebéből, beteszi a kezét a zsebébe, lábat vált, fordít egyet a fején, levegőt vesz, sóhajt. Azt mondják, hogy úgy van megírva a darab, és a fordítás is, hogy ezek a mozdulatok pont a sorvégeken történjenek meg. Ezzel ritmizálják a drámát. Ha én soráthajlást csinállok, tönkretettem az egészet. Az alapegység a sor. Mészöly Dezső nagyon erősen prédikálta, hirdette, hogy nem szabad soráthajlást csinálni, csak nagyon-nagyon ritkán. Neki köszönhetjük, hogy ezt

a természetességet visszahozta a magyar Shakespeare-játékba, hogy észrevettük: sorokban megy előre a darab.

– *Shakespeare-nél fontosak a nyelvi játékok, a szójátékok. Ön hogyan fordítja ezeket?*

– Az ilyen helyeken igyekszik az ember. Nem hiszem, hogy ez nagyon más volna, mint ha például Goethe Faust-ját fordítanám: az is tele van szójátékokkal. Minden jó szöveg tele van szójátékokkal. Talán Shakespeare-ben több van. Ebben nem látok semmi különöset – ez minden olyan szerzőnél így van, aki szeret jópofáskodni. Az ember vagy keres helyette egyet, vagy ha ott nem tudja átültetni, akkor három sorral odébb csinál egy másik viccet – mint a tolmács, akinek a vendég viccét kell lefordítania, de rájön, hogy vagy nem tudja lefordítani, vagy ha lefordítja, az magyarul nem lesz vicces. Ezért mond valami mást, és egy viccet is elmond egyben, amin felnevet a közönség, mire a vendég ránéz hálásan, hogy milyen jó tolmács, mert a viccet is lefordította. És bizonyos értelemben tényleg jó ez a tolmács, mert ha a vendég vicces akart lenni, akkor igenis meg kell nevetetni a hallgatóságot. Legfeljebb nem pont ugyanazon nevettek, hát istenem, csak az eszköz volt más. Szerintem Shakespeare darabjaiban jól látszik: azt akarta, hogy itt nevensenek, itt is nevensenek, itt komolyodjanak el, itt megint nevensenek. Ezt be kell tartani, bármi áron. Ha nem jut eszembe semmi, kicsit megnyomom a ceruzámat, és behozok egyéb vicces dolgokat. Ha nem jó a vicc, az nagy baj, mert a színházban megérzi a közönség, hogy neki itt most nevetni kellett volna – ez az, amit az angolok „unfunny”-nak neveznek – nagyon kínos dolog, ha valaki unfunny. Azt mindenki érti, hogy itt valami nem jött be. Sokszor persze olyan régies a szöveg, hogy az ember nem jönne rá magától, hogy ez miért volt vicces, ilyenkor ott vannak a tudós lábjegyzetírók, akik elmagyarázzák, hogy vigyázzatok, ez vicc volt akkoriban, és akkor én is viccet írok a fordításba. Minél több kiadást és szövegértelmezést el kell olvasni.

– *A rímelt részek fordításakor milyen elveket követ?*

– A Szentivánéji álom-ban sok rím van, a Rómeó-ban is, és én megtartom, mert úgy érzem, hogy ezzel Shakespeare valamit mondani akar. Egy kicsit filmesre csinálja vele a jeleneteket, mint mikor egy szerelmi jelenet alatt megszólal a zene, hogy a

közönség érezze, hogy ez most egy szerelmi jelenet. A rím az marad rím. De lazán kezeltem, mert Shakespeare is lazán kezeli. Helyenként nagyon link, amit csinál. Olyan rímei vannak, hogy go – so, majd pár sorral lejjebb so – go. Shakespeare minimál-rímeket használt. Az angol szöveg egy szótagú minimál-ríme a magyarban az asszonáncnak felel meg. A fekete – teteje nyugodtan lehet rím, nagyjából ugyanazt a hatást adja vissza. Ez inkább az említett természetellenességet növeli, a szöveget egy fokkal eltolja a zeneiség felé. Az én fordításomban alig van tiszta rím. Ruttkay Kálmán, egy régi tanárom felrótta nekem, hogy nagyon sok nőrímet használok a fordításaimban – vagyis az ötös jambust hatodfelessé toldom meg – holott Shakespeare-nél alig van nőrím. Én azzal védekeztem, hogy amikor igazi rím van a szövegben, couplet, akkor könnyebb a magyarban nőrímet alkalmazni, mert az asszonáncnak, ha két szótagra terjed ki, fölerősödik a hatása.

– *Demetrius a Szentivánéji álom-ban így szól Helénához: „folyton itt nyomulsz.” Demetrius azt is mondja: „keménykedik.” Heléna pedig így kiált fel: „A fenébe! A francba!” Mi a magyarázat ezekre a fordulatokra?*

– A „keménykedik” az finomabb, a „nyomulsz” – nos, ott nem bírtam magammal és muszáj volt valamit beleírni. Kissé kilóg a szövegből, elismerem. De én jogosnak érzem ezt a fajta aktualizálást, hiszen végül is fiatalokról van szó, akik mérgesek, és az eredetiben is vannak ilyesmik – olyant, hogy a fenébe, a francba, Shakespeare is mond, sőt, sokkal csúnyábbakat is. A valódi megoldás – a mai nyelv alapján – az lehetne, hogy „a k*rv* életbe,” hiszen ez ma már széles körben elfogadott.

– *A műfordítás – a vele járó elismerés mellett – örömet is adhat. Volt-e olyan karakter vagy jelenet, akit vagy amit különösen jó volt fordítani?*

– A Szentivánéji álom-ban van egy, amikor a Puck megjön, és beszámol Oberonnak, hogy mik történtek. Hogy a mesteremberek próbáltak és hogy ő megtréfálta őket, hogy számárfejet húzott az egyikre, hogy ott volt a tündérkirálynő, és meglátta a szamarat és megszerette, a mesteremberek megijedtek és összevissza szaladgáltak – ez a monológ nagyon édes. Ez az egyik. A Hamlet-ben Polonius figuráját és beszédmódját szerettem. Az egyik jelenetben egy spiclit fogad (II. felvonás 1. szín), elmondja neki, hogy a fia, Laertes már eluta-

zott Párizsba. Ezt a spiclit kitanítja, hogy menjen a fia után és kémkedjen utána, kérdezze meg, hogy laknak-e dánok Párizsban, miből élnek stb. Nagyon jó ez a jelenet, ráadásul kiderül, hogy Polonius is csinált ilyesmit, tudja ezt a mesterséget, és egy kicsit el is ábrándozik, hogy hányféle fogása van a besúgásnak, a kémkedésnek – ez nagyon tetszett. Ez váratlan szépség volt, én nem is nagyon emlékeztem, hogy ezek ott vannak – nem a tragédia csúcса, de finom kis rész. A műfordítónak mindent értenie, tudnia kell – a nézőnek kevésbé. Ezt a jelenetet a színházi előadásokból egyébként ki szokták húzni.

– *Az ön fordításaiból is húztak?*

– Gothár Péter keveset húzott, de hosszú is lett az előadás. Máshol többet húztak. A vidéki színházak mindig többet húznak, mert az emberek hazamennének: korábban kelnek, nehezebb az élet, és nem szeretik a hosszú, éjszakába nyúló előadásokat. Elmegy a busz, nincs közlekedés, nincs mindenkinek ko-csija – mondták már nekem, hogy vidéken nem lehet hosszú előadást csinálni. A megrendelő rendelkezik a szöveggel – én leszállítom, a megrendelő pedig fölhasználja. Olyan vagyok, mint egy húsnagykereskedő, aki éttermeket lát el hússal. Az én dolgom az, hogy a hús kifogástalan legyen, friss legyen, ellenőrzött, de hogy ő mit főz belőle és az étlapra mit tesz ki, az már az ő dolga. Néha ott ülök az előadáson, és azt gondolom: „ezt főztétek az én kiváló alapanyagomból?” De hát az övéké az étterem, ezt el kell viselni, ennek így kell lenni. A Rómeó-ból is húznak, és a Hamlet-ből is, mert az nagyon hosszú darab.

– *Hogyan viszonyul az erotikus, szexuális részekhez?*

– Nem sok ilyet találtam. A Rómeó-ban egy-két helyen disznólkodnak, ott én is igyekeztem. Általában ha említik a tudós lábjegyzetben, akkor tartom magam ezekhez a műértelmezésekhez. Valószínűleg csak mi érezzük túl finomnak és túl halknak Shakespeare-erotikáját, mert a mi harsány világunkban magas az ingerküszöb, de a színházi néző pontosan tudja, hogy miről van szó. Sok helyen kétértelmű a szöveg, és egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy melyiket kell fordítani. Mészöly Dezső például ott is erotizál, ahol Shakespeare nem. Mészölynek remek hatása volt a Shakespeare-fordító iparra, de egy picit sima nekem amit csinál – bársonyos, ha az ember végighúzza rajta a kezét, alig talál kiszögél-

lést, az ember keze nem akad bele semmibe, pedig Shakespeare nem ilyen lágy. Mészölyben volt egy szépségideál, ami Shakespeare-ben nem. Valaki, aki Mészöly fordítását ismerte (a Rómeó és Júliá-ról van szó), meghallgatta az én szövegemet, majd megkérdezte tőlem, hogy hol van itt a költőség? Én esküszöm, hogy a reklamált költőséget Mészöly rakta bele a darabba. És ezzel bizonyos értelemben félrevezette a magyar közönséget, aki azt gondolta, hogy ez egy lírai darab. Persze, van egy-két költői futam benne, de alapvetően egy durva vígjáték, amely tragédiába torkollik. És én zavartan álltam, mondván, hogy ebben nincs költőség, vagy nem ugyanarról a darabról beszélünk. De nagy érdeme Mészölynnek, hogy kimondta: a sorokat tisztelni kell és természetes nyelven kell beszélni, nem szabad a mondatokat megcsavarni, a szintaxisnak közel kell

maradnia a beszélt nyelvhez.

– *Gyakorlatilag a mai napig az 1955-ös Shakespeare-kiadás szövegei vannak érvényben. Eörsi István vagy az ön színházi fordításai egyelőre nem részei az „irodalmi” vagy „hivatalos” Shakespeare-kánonnak.*

Nyilván kell egy-két évtized, míg ezek elnyerik méltó helyüket. A Shakespeare-iparág megpezsdült az utóbbi időben, én is szívesen venném a további megrendeléseket.

– *Melyik darabot fordítaná szívesen?*

A III. Richárd-ot szeretem, és a Macbeth is nagyon izgalmas fordítói munka volna – nagyon nehéz, költői szöveg, sűrű, tömör, olyan, mint egy nagy ballada. Nagy virtus lenne megküzdeni vele. A Macbeth még Szabó Lőrincnek is nagy feladat volt.

Székely Judit: Ég és föld